

Марина Матић
maticmarina@yahoo.com

Економски живот манастира Савина у XVIII веку

Истраживања економског живота манастира Савина заснована су на необјављеној изврној грађи из XVIII века похрањеној у Архиву града Херцег-Новог и Архиву манастира Савина. Резултат су вишегодишњег, теренског и архивског, истраживачког рада на подручју Херцег Новог, заокруженог дисертацијом *Манастир Савина у XVIII веку*. Ризнице архивске грађе омогућиле су нам да стекнемо детаљне уvide у тадашње привредне активности овог значајног српског православног духовног центра у Боки Которској, али и да, захваљујући њима, употпунимо и синтетизујемо ширу слику друштвеног живота локалног становништва под влашћу Млетачке републике.

Кључне речи: манастир Савина, XVIII век, економски живот, млетачка власт, Бока Которска.

Economic Life of Savina Monastery in the XVIII Century

The research of economy of Savina in the 18th century, the monastery that was a social and religious center of Orthodox people in Boka, opened up much wider cultural and social contexts of this area. The great treasury of unpublished archive materials had the decisive significance in this. It helped us understand not only the course of activities in the monastery itself, but also its role and significance in the local Orthodox community, characteristics of the life of local population under foreign Venetian rule, its tradition, needs and changes it was facing within the set social model and *genius loci*.

Key words: Savina Monastery, XVIII century, economic life, Venetian rule, Boka Kotorska.

У комплексу манастира Савина у Боки Которској постоје три цркве, две посвећене Богородичином Успењу и трећа Светом Сави. Цркве потичу из различитих временских периода. Сматра се да су две старије (Светог Саве и Мала Успенска) утемељене још у средњем веку (Đurić 1973, 8), док је Велика Успенска црква саграђена између 1777. и 1797. године (Medaković 1978). Манастир је имао важну улогу у очувању српског православног идентитета у Боки Которској током XVIII века. У одсуству црквене организације и епископског поглаварства на подручју Далмације и Боке у XVIII веку, и под страном влашћу, млетачком, стожери заштите интереса православних постају манастири са њиховим предузимљивим и пожртвованим братствима. Такву улогу имао је и манастир Савина. Тежње за опстанком и очувањем идентитета у овој мултикултуралној и мултиконфесионалној средини врхуне у више-

деценијској борби савинаца, током XVIII века, да подигну Велику цркву. Вешто вођена економија у манастиру умногоме је допринела остварењу тог циља, о чему ће бити речи у наставку текста.¹

Економија манастира Савина у XVIII веку умногоме је била условљена привредним околностима бококоторског подручја, нарочито херцегновског, које је тада било под управом Млетачке републике. Познато је да се *Serenissima* током XVIII века суочавала са слабљењем властите економије, посебно трговачке морнарице, за шта постоји више узрока (Anderson 2003, 109; Stanojević 1986, 92; Stanojević 1987, 8; Novak 1944, 239; Pederin 1990, 225; Peričić 1980, 129–130; Wolff 1997, 429). Известан полет трговине и поморства од половине века доживљавају неки делови источнојадранске обале, попут Боке Которске и новоосвојеног простора херцегновског краја (Radojičić 1994, 123–124).² У копненој трговини, караванској, у тим крајевима преовладавала је трговина стоком.³ Одвијала се претежно са турским залеђем (Требиње, Гацко, Рудине, Грахово, Никшић...) и преко рисанске скеле (Milošević 1970, 85). Остале намирнице, увожене копненим путем из Херцеговине, Црне Горе, Брда, чинили су пре свега сир и суво месо, ређе вуна и восак (Stanojević 1986, 123).⁴

У Боки Которској обрадиво земљиште је износило тек око једну осмину укупних површина земљишта. Уз застарели начин обраде, то није могло да задовољи потребе становништва за основним животним намирницама (Peričić 1980, 60). Од пољопривредних производа, познато је да су узгајани, премда недовољно, житарице, пасуљ, леђа, боб, грашак и слани грах. Од воћа, највише су неговані смоква и грожђе, мање дуд, кестен и орах (Radojičić 1994, 92). Претежни број становника новског краја живео је, ипак, од ове оскудне пољопривреде и у тешкој немаштини, а земља се сматрала егзистенцијалном вредношћу. Због оскудице у земљишту, многи су били принуђени да узимају земљу у закуп од већих земљопоседника (101). Једине добро развијене привредне гране биле су маслинарство и рибарство.

Манастирско братство водило је *Либро от приходка* (AMS, 1755a) и *Либро от потрошковъ* (AMS, 1755b) од половине XVIII века (обе књиге су

¹ Шире о улози манастира Савина под млетачком влашћу у XVIII веку: Matić 2015.

² Отворена још 1701. године, новска скела требало је да буде носилац те трговине и замена за сплитску скелу, која је већ одавно била у опадању. Али она се никад није развила у знатнији трговински центар (Stanojević 1977, 77). Тек од друге половине XVIII века, с извесним курсом промене млетачке трговачке политike и поновним отварањем скеле 1751, приметан је живљи промет робе, који врхуни током осамдесетих година XVIII века. Али и тај замах убрзо, с пропашћу Републике, јењава (Stanojević 1986, 132; Zloković 1978, 67).

³ Сточарство је по традицији било веома заступљено, мада је често долазило до сукоба власника стоке и ратара због оскудних испаша у овим крајевима и све чешћег претварања пашњака у обрадиве површине (Stanojević 1987, 49).

⁴ Ова млетачка трговина била је често ометана непрестаним црногорским четовањима, која су знатно утицала на кочење развоја трговачких лука у Рисну и Херцег-Новом (Zloković 1978, 61).

започете 1755, за време игумановања оца Јосифа Комленовића), па је у знатној мери омогућен увид и олакшано употребљавање целовите слике о економском животу у манастиру. Допринос дају и неки млетачки документи из првих деценија XVIII века. Из њих сазнајемо, на пример, да су савинцима издаване дозволе млетачких власти за одлазак на турску територију у циљу, како се наводи, трговине. Такве дозволе добили су калуђер Стефан за Гацко (1705), епископ Саватије у пратњи четири лица (1707), калуђер Ђорђе из Савине са два пратиоца (6. октобра 1710), калуђер Симеон Марковић са једним пратиоцем за Никшић (1729) (Milošević 1970, 114–116). Иако су у трговачким трансакцијама са манастиром веома оскудни извори о оној другој страни, неколико података из манастирске *Либро от приходка* говоре нам да су калуђери у више наврата продавали маслиново уље Турцима. Зна се и да је херцеговачки владика Саватије давао неким поморским трговцима „новац на ризик“, који су они удружене улагали у трговинске послове (Milošević 2003, 81).

Савинско братство поседовало је и неколико трговачких барки. У *Либро от потрошковъ* стоји да је јула 1755. потрошено 26:2 цекина на мајстора који је правио барку за манастир. Јануара 1765. отац Исаја, „од свог труда што је био у Далмацији“, донирао је једну нову барку од 245 цекина (AMS, 1755a). Септембра 1771. братство манастира је купило нову барку са веслима за 300 цекина (AMS, 1755b). У оквиру манастирских расхода често се помињу улагања у *кончавање* (подешавање) (Lipovac-Radulović 2004, 170) и поправке барки, куповање весала, сидра, чавли, али су забележени и приходи од давања барки под ренту. У поседу манастира биле су и трговачке радње, такозване *бутиге*, од чијег изнајмљивања је такође добијан годишњи доходак, најчешће у износу око 200 лира (8 талира или 4 цекина).⁵ Братство је било дужно да одржава и поправља те дућане које је издавало, као и да плаћа држави годишњу даћу на њих [АН РУМА, Л. Т. No. 5, br. 24. 80 (1)].⁶

Остварене дохотке братство је прикупљало добрым делом и из цркве: лемозине, свечаре, дарови прикупљени на иконама, моштима светих (св. Пантелејмона, св. Димитрија, св. Томе, св. царице Јелене), саандарима... (AMS, 1755a). Лемозине су углавном прикупљане о великим празницима, пре свих на Успење Богородично, када је и слава манастирска. Лемозине су добијане и из других цркава у околним селима (Цркве светог Луке у Котору, из Светог Николе у Баошићима, Светог Томе у Кутима, Светог

⁵ Један интересантан запис из манастирске *Либро от земаља* у вези са издавањем бутиге наводимо у целини: „Данас дасмо Ивану и Мићелу, браћи Вељковић бутигу код спицаре у новској вароши са свом опровом унутра, то ест с банцима, с равима, с ардиом, горе с таваном, с утри пила од уља. На годину да плаћају за исту бутигу фит, по талера седам, и то од по године, до по године по три и по. А то када би била иста бутига нама од потребе да имамо авизати вишеречену браћу Вељковиће на дана, 30 да нам бутигу изруче, за нашу службу.“

⁶ Како сазнајемо из наведеног документа, архимандриту Нектарију Љубибратићу наложено је од стране државних власти, 30. јула 1764, да плаћа држави годишњу даћу за једну бутигу у граду.

Сергија и Вакха у Подима, Светог Николе на Топлој).⁷ Такође, лемозине су прикупљане и приликом доласка на поклоњење верника из удаљенијих крајева (Грбаљ, Херцеговина...), јер је манастир имао велики углед и значај за православне и ван Боке Которске. Знатан приход добијан је од свечара из разних места (Убли, Бијела, Поди, Сасовићи, Паштровићи) и сарандара које су појединци из других места давали (Кртоле, Камено, Жвиње, Топла, Грбаљ, Котор, Луштица, Крушевиће, Бијела, Поди, Убли, Замаина, Баошићи, Доброта, Дубровник).

Увидом у обимну архивску грађу установили смо да је манастир располагао приличним земљишним поседима. Савинци су тако могли добрим делом да подмире сопствене потребе у пољопривредним намирницама, али и да извесне количине продају и остваре приходе. Узимали су и дециму од давања земље у најам, али су и сами имали обавезу да плаћају годишњи порез држави (око 8 цекина).

Основну животну намирницу, пшеницу, братство је добијало са својих земљишта на Ублима, где је понекад гајен и овас. Ипак, калуђери углавном нису могли из сопствених приноса да сасвим подмире своје потребе за брашном. Стога су били принуђени да купују жито у другим местима. Најчешће су га доносили из Паштровића, али су извесне количине добијали и из Грбља. Савинци су били у блиским везама са Грбљанима, о чему сведочи и *Либрот Гербља* похрањена у Савини. Из ње се може закључити да су неке фамилије, вероватно ради помена, сарандара или уписа у *Општи лист манастира*, давале манастиру извесне количине жита. Тако су се становници грбаљског села Миреца колективно обавезали од 1751. да сваке године дају савинцима по 220 литара пшенице (AMS, 1750). Више пута налазимо и у *Либрот потрошка* да су савинци ишли у Грбаљ по жито, а Грбљанима, по обичају, обавезно носили на поклон по петнаест, двадесет пари чарапа. Понекад су жито куповали и у которској луци, јер се у нешто већим размерама, поред Грбаљског поља, жито гајило још само у Которској низији (Мрчевом пољу) (Luković 1955, 89). Ипак, жито гајено у Боки могло је да задовољи потребе становника само за неколико месеци, а остало је стизало углавном из Албаније (Hrabak 1988, 147, 157). Поред жита, савинци су често набављали и пиринач, довожен претежно из Венеције. За потребе сопственог млевења жита, манастир је располагао уделом у неколико млинова, а узимао је и ренту од њих. Већина млинова била је у поседу више људи, па се за продају власништва над делом млина строго тражила дозвола власти. Сваки купопродајни уговор морао је бити оверен код херцегновског провидура, како

⁷ Црква-капела светог Николе на Топлој, постављена у склопу епископске резиденције у време владике Саватија, била је под управом савинаца [АН РУМА, f. 281, 11 (1)]. У њихове руке прешла је вероватно по подизању и освећењу Саборне цркве Светог Спаса на Топлој (1713) (Stanojević 1986, 98).

не би дошло до спорова међу власницима (Crnić-Peјović 1978, 51).⁸ Према расположивим подацима, још 1735. братство манастира купило је део једног брашненог млина у Мојдежу (АН РУМА, Л. Т. №. 42, 300, 301). Потом је 14. јула 1754. приодат још један мојдешки млин, који је остао у њиховом власништву и после 1783. [АН РУМА, Л. Т. №. 5, 15, 205 (1)]. Вероватно су поседовали делове још неколико млинова у Мојдежу, јер 1760. [АН РУМА, Л. Т. №. 5, бр. 15, 390 (1)] и 1763. [АН РУМА, Л. Т. №. 5, бр. 15, 391 (2), 392] братство манастира продаје по половину од још два млина, уступајући их новим власницима за по тридесет цекина. Последњи податак у вези са млиновима налазимо у манастирској *Либрот земаља* у којој се помиње да су савинци 8. новембра 1789. дали Јову Дучином, шумару, половину од млина брашненог у Мојдежу (уз још осам корена смокава, једног дуда, тополе и неколико лоза), да даје манастиру за годину девет талира.⁹

Маслинарство је било веома развијено у Боки. Маслињаци су пажљиво одржавани, те су добро рађали, па је и извоз уља био прилично разгранат (Milović 1958, 146–147). Савинци су такође располагали лепим засадима маслина и могли су, поред подмиривања сопствених потреба, да остваре од трговине уљем знатне приходе. Веома често у *Либрот потрошковъ* наилазимо да је братство плаћало радницима, деци и старијима за рад око маслина. У преради је искоришћавана и такозвана *мурга* – талог од маслиновог уља после цеђења (Musić 1972, 193), од које се добијало уље слабијег квалитета. Млетачки попис власника маслињака, броја стабала и производње уља из 1774. године показује да је манастир Савина тада имао 200 старих стабала маслина и 100 нових, од којих су те године добили два барила и десет каната уља (Станојевић 1977, 130). Потписници оваквих спискова били су углавном свештеници и монаси, па је списак за савинску парохију потписао калуђер Никанор Богетић из манастира Савина (131). Како је братство поседовао сопствене уљне млинове, могло је без додатних трошкова да произведе знатну количину уља, па и да остварује приход од изнајмљивања млиновима манастира Савина произведено је те године десет и по барила и шест сића уља (Milović 1958, 144–145). Један манастирски млин налазио се у Подима (обновљен 1760), а други на Мельинама, у близини манастира (AMS, 1746). Иако су уљни млинови били у власништву манастира вероватно још од првих деценија XVIII века, тек провидуровим одобрењем од 5. јануара 1745, и на молбу игумана Арсенија Милутиновића, они су званично уведени у посед манастира Савина (AMS, 1746).

Савинци су много улагали у неговање винове лозе. Доста података из манастирских књига односи се на подмлађивање винограда, плаћање тежаџима за рад око лозе, за прављење нових засада винограда... Тако је 1758.

⁸ Село Мојдеж било је најбогатије живом водом у херцегновском крају, те је стога имало и највише млинова. После њега долазе села: Поди, Сасовићи, Кути.

⁹ Талир је аустријски новац често употребљаван у Далмацији после 1760. године. Пред крај млетачке управе у Далмацији један талир вредео је 24 лире (Peričić 1980, 170).

у два наврата сађена винова лоза, прво у фебруару 1.000 нових чокота на месту „под чардаком“, а затим у новембру још 10.309 чокота (AMS, 1755b). Од лозе је манастир производио ракију, вино, вински оцат, у мањим количинама и такозвани *аниж*, пиће спровођено од ракије у коју је додавано семе или екстракт аниса (Lipovac-Radulović 2004, 11). Иако је вино било много заступљеније, задњих деценија XVIII века, према подацима из *Либрот приходка*, савинци упадљиво више приходују од продаје манастирске ракије. Манастирско вино било је веома цењено и доносило је солидне приходе. Ипак, дешавало се да и савинцима зафали вина, нарочито у рану јесен, када је старо вино на измаку а ново тек треба да стигне. И манастирска слава падала је управо крајем лета, о празнику Успења Богородичиног, па је братство за ту прилику, у мање родним годинама, морало да докупљује извесне количине вина. И поред велике производње, бокељско вино није могло у потпуности да задовољи ни потребе домаћег становништва. Вино се у Боку увозило у већим количинама, углавном са далматинских острва (Milović 1958, 135), највише са Брача.¹⁰

Манастир је, како дознајемо из изворне грађе, имао извесне приходе и од низа других пољопривредних намирница. Продавали су велике количине сувих смокава, које су биле један од најизвоженијих артикала Боке. Крајем XVIII века производња смокава у Боки доста опада. Према некима, то се дешавало због великог броја засада лозе у непосредној близини стабала смокава, што им је одузимало хранљиве материје неопходне за род (Luković 1955, 89). Поред смокава, савинци су гајили и крушке, наранџе, лимун и *цедруне* (врста великог лимуна) (Lipovac-Radulović 2004, 45). Поуздано се зна да је манастирско братство имало и врт. Из *Либрот потрошковъ* може се закључити да су свакако гајили неке врсте поврћа, јер су тежацима плаћали за копање и рад у врту. Нема тачних података о културама које су ту гајене, само на неколико места налазимо конкретне записи о плаћању за копање лука или граха. Но поврће је било веома заступљено у исхрани братства. Са сигурношћу знамо да савинци поврће нису продавали, а за своје потребе набављали су веће количине боба, *фажсола* (боранија, грах) (236), пасуља, лука, као и *шпароге* (шпаргла) (335), зеље, салату, купус, *биж* (грашак) (35). Куповали су доста сира, мед, орахе, јаја, шећер, *бигуле* (тестенина дугуљастог облика) (34), али и фине зачине (бибер, канелу, морач) и кафу.

Савинци су приходовали и од узгоја и продаје животиња (овице, козе, свиње, волови, муле, коњи, мазге, краве). Оне су им служиле за разне потребе, од вуче и земљаних радова до производње коже, којом су доста трговали. Трговина кожом била је иначе веома заступљена у Боки, првој од млетачких провинија која почела да се тиме бави. Тако је крајем XVIII века у Боки било

¹⁰ Брачани су били највећи извозници вина на источном Јадрану, али им се у Венецији, где су морали примарно да експортују своје вино, продаја није много исплатила. Озбиљну конкуренцију правила су им падованска и тревисанска вина, због чега су били принуђени да снижавају цену. У крајевима где конкуренција није била тако велика, као у Боки, трговина им је била много исплативија (Novak 1966, 7).

чак петнаестак кожарских радионица (Perićić 1980, 101). Сено за животиње братство манастира набављало је у селима Камено и Крушевице. У више наврата савинци су куповали животиње и за поклоне пријатељима, па чак и за поклон млетачком провидуру. Како је при манастиру постојала и импровизована школа за свештенике, монаси су често набављали свеже месо за ђаке. Разне врсте меса куповане су, по потреби, за мајсторе и госте о празницима [јагњеће, говеђе, пилеће, прасеће, свињско и *каштрадина* (сушено бравље месо) (Lipovac-Radulović 2004, 170)].

Риба, као једна од прилично заступљених намирница у монашкој исхрани, често је набављана у Савини. Потрошња и трговина рибом у Боки била је веома развијена током XVIII века, а највише се трговало сланом сарделом (Milović 1976, 72–74). Она је била првенствена и у исхрани савинског братства, али је веома често коришћен и бакалар. У нешто мањим количинама употребљаване су и многе друге врсте риба и морских животиња: јегуља, зубатац, сипа, хоботница, лигње, *скоранце* (укљева, сушена риба из Скадарског језера) (Lipovac-Radulović 2004, 328)¹¹ циполе слане, рачићи, ража, мурина. Ређе и скупље врсте риба, као и *бутарга* (икра) (Musić 1972, 141) спремане су о празницима или приликом доласка важних гостију у манастир.

Братство је увећавало своје приходе и од продаје воска, свећа, марама (израђиваних за разне црквене потребе, али и за продају), али и од писарских послова, такозваног *шкрита*. Монаси и свештеници, као писмена лица, ретка у то време, позивани су да буду сведоци, потписници или бележници разних врста докумената (тестамената, изјава, записника са судова добрих људи, уговора), који би потом били предавани органима власти. Често у манастирској *Либрю от потрошковъ* наизлазимо да су имали издатке за разне врсте хартија и мастила, као и за неопходне поправке богослужбених књига, вршене углавном у Дубровнику.

Сликовит приказ манастирског економског живота, мада не сасвим егзактан, даје нам и извештај савинског јеромонаха Софронија Видаковића, од 14. априла 1773. Он наводи да је у манастиру тада било осам калуђера, два ђакона, четири ђака и четири служитеља. Манастир је уживао земљу од 132 канапа, 1 кварта и 78 тавола, за које је плаћао сваке године дециму држави 406:11 лира. Обрадиву земљу братство је давало на пола или на трећину у најам да се обрађује, од чега су добијали корист 60 цекина. Од бутиге у вароши, бележи Видаковић, манастир је приходовао само два цекина, а од целокупне суме плаћало се још 415:18 лира годишње за *кануле* (топ) (Lipovac Radulović 2004, 152). Остatak, не наводи се колико, „служи за живот, одећу, восак, уље у цркви, за поначинити цркву и манастир, за понављати земље, задужбине сиромасима, за уздржати с части цркву, и живљење свештеничашко, потребно је још ходити у прошњу од жита по овоме стату од Боке и Далмације (AMS, Rasuti spisi)“.

¹¹ У которске рибарнице сушена укљева продире тек крајем XVII века (Pederin 1990, 190).

Сумиране и много потпуније податке о оствареним годишњим дохоцима налазимо у *Либро от приходка*. Тако сазнајемо да је манастир остварио чист приход у периоду од 23. марта 1759. до 3. априла 1763. у износу од 538 цекина. Чисти годишњи приходи манастира забележени су и за године: 1772. (146 цекина), 1773. (132 цекина), 1774. (102 цекина), 1775. (246 цекина), 1776. (148 цекина), 1791. и 1792. (200 цекина), 1793. (44 цекина), 1794. (79 цекина), 1795. (218 цекина), 1796. и 1797. (66 цекина), 1798. (222 цекина), 1799. (184 цекина). У *Либро от потрошковъ* за готово исте године можемо пратити податке о укупним годишњим расходима: 1772. (162 цекина), 1773. (120 цекина), 1774. (65 цекина), 1775. (166 цекина), 1776. (144 цекина), 1791. (144 цекина), 1792. (364 цекина), 1793. (135 цекина), 1794. (127 цекина), 1795. (184 цекина), 1796. и 1797. (226 цекина), 1798. (197 цекина), 1799. (185 цекина).

Потребна средства манастирско братство прикупљало је и по удаљеним крајевима, о чему сведоче бројне путне исправе и окружнице.¹² Савинци су наставили, иако видно мање него у првој половини XVIII века,¹³ да куповином земље¹⁴ и даровима¹⁵ увећавају манастирску имовину. У поређењу са тим, запажамо да се дуговања појединача према савинцима и судски спорови у вези са тим нису знатније смањивали,¹⁶ иако су архиве

¹² О томе детаљније: Matić, 2015, 110–112.

¹³ Куповина некретнина током прве половине XVIII века: АН PUMA, L. T. 2/4, br. 11, 40 (1); L. T. 2/4, br. 11, 100 (1); L. T. No. 4. br. 9, 28 (1); f. 44, 27-28; f. 78, 128 (2), 130; f. 78, 128 (2), 130; L. T. No. 5, br. 12, 198, 199 (2); L. T. No. 5, br. 14, 193 (1); f. 83, 28; f. 88, 2 (1), 3; L. T. br. 42, 85 (1); f. 88, 44 (1); f. 103, 228 (1); f. 103, 364 (1); f. 103, 376 (1); f. 103, 381 (1); L. T. br. 42, 238 (1); f. 113, 51 (1); L. T. br. 42, 300, 301; L. T. No. 5, br. 16, 15 (4), 16; L. T. br. 102, 49 (1), 50; f. 136, 45; L. T. No. 5, br. 19, 13 (2), 14; L. T. No. 5, br. 19, 58 (1); L. T. No. 5, br. 19, 58 (1); L. T. No. 5, br. 20, 9 (2); f. 156, 68 (1); L. T. No. 5, br. 22, 10 (2), 11; L. T. No. 5, br. 22, 53 (3), 54; f. 258, 73 (1).

Дарови верника током прве половине XVIII века: АН PUMA, f. 31, 61; L. T. 2/4, br. 11, 100 (1); f. 75, 100, 101; f. 78, 33, 115, 117, 130 (2), 131; L. T. No. V, br. 12, 165; f. 95, 5 (1); L. T. 2/4, br. 11, 152 (2), L. T. 42, 118 (1), 119 (1); f. 103, 331 (1); f. 103, 373 (1), L. T. 42, 119 (1), 120 (1); f. 103, 379 (1), L. T. 42, 120 (1); L. T. br. 102, 29 (1), 30. Један од највећих дародаваца манастиру Савини био је капетан Симо Милутинов Томашевић (тестамент је написао 17. марта 1742). Манастир је за узврат преузeo обавезу сарадња за навек, за њега и његову фамилију (AMS, 1742).

¹⁴ Куповина некретнина током друге половине XVIII века: АН PUMA, L. T. No. 5, br. 22, 10 (2), 11; L. T. No. 5, br. 22, 53 (3), 54; L. T. No. 5, br. 25, 46 (2), 47; L. T. No. 5, br. 26, 180 (1), 181; L. T. br. 109, 40 (1), 41; L. T. No. 5, br. 30, 37 (1), 38;

¹⁵ Дарови верника током друге половине XVIII века: АН PUMA, f. 218, 161 (3), 162; L. T. br. 75, 32 (2), 33, 34; L. T. br. 75, 34; L. T. No. 5, br. 25, 49 (2); L. T. No. 5, br. 12, 219 (1), 220.

¹⁶ Дугови братству током друге половине XVIII века [треба имати у виду, судећи према стању АН PUMA и AMS, да је педантно вођење архива од стране млетачких власти занемарено током последње две до три деценије пред пропаст Републике (1797), те подаци нису вероватно потпуно комплетни]: АН PUMA, f. 258/5, 29 (3), 30; L. T. br. 103, 45 (1), 46, 47; f. 195, 24 (1); f. 208, 10 (1); f. 209, 286 (8), 291; L. T. br. 71, 32 (3), 33, 34, 35; f. 290/3, 51 (1); f. 227, 110 (1); f. 262, 271 (1); L. T. br. 111, 55 (1), 56; L. T. br. 80, 71 (1); L. T. No. 5, br. 15, 211 (1); f. 272/4, 43 (1); f. 272/1, 11 (1); f. 284, 93 (11)-101; f. 290/2, 7 (2), 8; f. 290/3, 324

аљкавије вођене, у односу на прву половину века.¹⁷ Евидентно је такође да та дуговања у већем броју случајева нису незнанта. Укупна дуговања појединаца манастирском братству током друге половине XVIII века, према млетачкој архиви, износила су око 1.655 цекина, са урачунатом каматом тамо где је забележена.¹⁸ Највећи дужници манастира били су: Митар, Петар и Марко Комненовић из Топле (500 цекина) [АН PUMA, f. 272/1, 11 (1)]; капетан Матија Мирковић (235 цекина) [АН PUMA, f. 208, 10 (1); f. 238, 183, 189 (7); L. T. br. 71, 32 (3), 33, 34, 35]; Илија Јовов Цвјетовић из Савине (150 цекина) [АН PUMA, f. 290/2, 7 (2), 8]; Данило Бритвица из Пода (120 цекина) [АН PUMA, L. T. br. 111, 55 (1), 56]; Марко Каспурић (116 цекина) [АН PUMA, f. 315, 19 (1), 20 (2), 21 (1)]...

Из предочене грађе можемо закључити да иако је манастир (видели смо) имао доста разгранато привређивање и приличне земљишне поседе, у овом оскудном и тесном крају приходи са земље нису доносили знатнијег вишке. У дугој половини века осетно је мање и приложника који су завештавали своју земљишну имовину манастиру, јер земљиште добијано по досељавању, почетком XVIII века, сада је у великој мери било уситњено увећавањем броја чланова породица и наследничким дељењем. Многи становници који су раније могли да живе од своје земље сада постају осиромашени кметови на туђим поседима (Stanojević 1987, 111). Видели смо да је током друге половине XVIII века дошло до ширења поморске трговине у Боки, када се и оформио имућнији трговачко-поморски слој друштва. Међутим, главнина њиховог капитала није се налазила у Боки, већ у Млецима, Трсту, Коринту, Теби, Драчу и Валони, где су успостављали своје трговачке куће које су бринуле о купопродаји разне робе (Luković 1955, 89–90). Стога су и савинци, поред осталог, све више прибегавали улагању новца код ових богатијих трговаца и помораца, „на ризик“ или под интерес. Неизвесност таквог пословања била је очита, што се показало кроз многе парничне поступке које су савинци водили против дужника. Једно писмо које је капетан и трговац Марко Мирковић упутио из Млетака манастирском братству, 2. марта 1759, управо потврђује речено (AMS, Rasuti spisi). Из њега сазнајемо да

(2); f. 300, 267 (2), 268; f. 238, 183, 189 (7); f. 306, 161 (1); f. 315, 19 (1), 20 (2), 21 (1); f. 315, 22 (2), 23; L. T. br. 121, 23 (1), 24.

¹⁷ Дугови братству од стране појединаца током прве половине XVIII века: АН PUMA, f. 31, 50; f. 31, 55; f. 31, 104; f. 44, 91; f. 44, 95; f. 57, 72, 73; f. 75, 317, 318; f. 75, 324, 330, 334, 363, 366; f. 75, 324 (22), 330, 334, 363, 366; f. 78, 80; f. 78, 199, 204, 239, 238, 217; L. T. No. 5, br. 12, 185 (1); f. 75, 118; f. 83, 13; f. 83, 15; f. 83, 19; f. 78, 23; f. 78, 28; f. 19, 6; f. 78, 98; f. 78, 28 (1); f. 78, 276, 277; L. T. br. 55, 21 (4), 22, 25 (1), 26; f. 20, 7; f. 100, 35 (1); f. 86, 134 (8), 139; f. 103, 149 (1); f. 99, 22 (8); L. T. br. 56, 239 (3), 240; f. 103, 171 (1); f. 103, 507 (1); f. 103, 508 (1); f. 103, 207 (1); f. 103, 217 (1); f. 103, 495, 496 (10), 503; f. 103, 497, 498 (10); f. 126, 140 (1); f. 146, 274 (2), 275; f. 148, 14 (1); L. T. br. 99, 27 (1); f. 156, 44 (1); f. 162, 89, 94 (16); f. 258/6, 114 (1).

¹⁸ Новац је углавном био у цекинима сребрним и златним, у млетачким лирама (често је употребљаван назив *либре* уместо лире, што прави додатну забуну, јер је либра мера за тежину), нешто и у талирима. У нашем тексту је све прерачувано у цекине (1 цекин – 48 лира, 1 талир – 24 лире).

су калуђери њему и трговцу Симу Ђуковићу дали новац за трговину са Левантом, ишчекујући да уложени новац и добит остваре по повратку њиховог брода са истока. Такође, сазнајемо да су новац позајмили и Марковом брату, капетану Матији Мирковићу, који би требало, како Марко тврди, „[...] убрзо да вами платит, а да је мене слушао не би и ни узимао у вас ни другому давао да му пропану. Утолико стоите у миру одиста бићете плаћени прие неголи сами мислите“. Савинци, међутим, нису повратили уложени новац од Матије Мирковића ни до 1763, када је дао хипотеку на своју бутигу у вароши, на име невраћених дугова манастиру. Било је случајева када су савинци морали до повраћаја новца од дужника да долазе и принудном наплатом, по наређењу провидура [AH PUMA, f. 315, 19 (1), 20 (2), 21 (1)].

Закључна разматрања

Док смо проучавали економски живот манастира Савина у XVIII веку, отворили су нам се и много шири увиди у друштвени живот у Боки Которској тог времена. Досад необјављена архивска грађа, коју овде предочавамо, омогућила нам је да сагледамо традицију и специфичности локалне средине, њен *genius loci*, те компликоване односе који су се унутар ње развијали. Тако смо дошли и до сазнања о реалној улози манастира у тамошњем свакодневном животу. Људи позајмљују новац од манастирског братства или дају новац на зајам, деле млинове са братством и профит од њих, размењују производе или их дају зарад уписа у манастирски *Општи лист*, траже од братства да им воде записи (такозвани *шкрут*) о важним пословима јер је мало њих писмено, завештавају своју имовину манастиру. Отворили су нам се увиди у промене које су утицале на продубљавање социјалног јаза, где су, с једне стране, фамилије које су осиромашивале уситњавањем земљишта, а с друге стране се све изразитије формира богати трговачки слој у локалној заједници. Такав развој догађаја директно је изазивао промене економских односа локалног становништва према манастиру, као што је и манастир мењао своју економску политику. У другој половини века све су оскуднија земљишна завештања манастиру због осиромашења, те је братство све више усмерено на давање новца „на ризик“ оформљеном богатијем трговачком слоју. Видели смо како и шта су савинци користили и производили од пољопривредних култура, али и шта се уопште гајило у Боки Которској, како се набављало, размењивало или увозило. Видели смо и како се општа ситуација опадања економске моћи Млетачке републике одражавала у локалној средини Боке Которске XVIII века. У разматрању економског живота манастира Савина, потврдили су се улога и значај манастира као духовног и сваког другог центра у месној српској православној заједници, у одсуству црквене организације и епископске главе у Боки XVIII века. Осветљени су живот локалног становништва под туђинском млетачком влашћу, његове активности, привређивање, потребе и проблеми са којима се суочавало у оквирима задатог друштвеног модела.

Извори и литература:

- Anderson, Metju. 2003. *Evropa u osamnaestom veku 1713–1789*. Beograd: Clio.
- Crnić-Pejović, Marija. 1978. „Jedno naselje hercegnovske opštine u XVIII vijeku – Mojdež po dokumentima arhiva Herceg-Novoga.“ *Boka 10*: 33–79.
- Đurić, J. Vojislav. 1973. „Manastir Savina.“ *Boka 5*: 7–22.
- Hrabak, Bogumil. 1988. „Bokelji kao nabavljači arbanaških žitarica 1480–1700.“ *Boka 20*: 77–160.
- Lipovac-Radulović, Vesna. 2004. *Romanizmi u Crnoj Gori, jugoistočni dio Boke Kotorske*. Novi Sad: MBM-plas.
- Luković, Niko. 1955. „Privreda Boke Kotorske krajem XVIII i početkom XIX vijeka u vezi sa pomorstvom – prema podacima jednog savremenika.“ *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotora III*: 87–93.
- Matić, Lj. Marina. 2015. „Manastir Savina u XVIII veku.“ Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Medaković, Dejan. 1978. *Manastir Savina – Velika crkva, riznica, rukopisi*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Milošević, Miloš. 1970. „Prilozi problematici kopnene trgovine poslije osvajanja Herceg-Novoga i okoline od Turaka 1687. godine.“ *Boka 2*: 83–120.
- . 2003. *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*. Beograd – Podgorica: Equilibrium – CID.
- Milović, Đorđe. 1958. „Neki podaci za trgovinu vinom i uljem u Boki koncem XVII i tokom XVIII vijeka.“ *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotora VII*: 135–147.
- . 1976. „Neki podaci o trgovini ribom na hercegnovskom tržištu tokom XVIII vijeka.“ *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotora XXIV*: 71–80.
- Musić, Srđan. 1972. *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*. Beograd: Filološki fakultet.
- Novak, Grga. 1944. *Prošlost Dalmacije II*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- . 1966. „Trgovina i pomorstvo Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća.“ *Starine JAZU 53*: 5–48.
- Pederin, Ivan. 1990. Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409–1797). Dubrovnik: Časopis Dubrovnik.
- Peričić, Šime. 1980. *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*. Zagreb: Centar za povijesne znanosti.

- Radojičić, Dragana. 1994. *Krajina novska u sudaru svjetova*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Stanojević, Gligor. 1977. „Građa za privrednu istoriju Boke Kotorske u XVIII vijeku.“ *Mešovita građa*, knj. 5: 71–159.
- — —. 1986. „Novska skela u XVIII vijeku.“ *Spomenik CXXVII*: 85–138.
- — —. 1987. *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*. Beograd – Zagreb: Istoriski institut – Prosvjeta.
- Wolff, Larry. 1997. „Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment.“ *Slavic Review*, Vol. 56 (3): 428–455.
- Zloković, Maksim. 1978. „Topaljska opština – osnivanje i razvoj; trgovina i pomorstvo.“ *Godišnjak Pomorskog muzeja Kotora XXVI*: 51–69.
- AMS (Arhiv manastira Savina). 1742 *Libro ot sarandara* (*Либро от сарандара*), inv. br. 38.
- — —. 1778 (2. septembar). *Libro ot zemalja monastirskia* (*Либро от земаља монастирских*), inv. br. 39.
- — —. 1755a (28. avgust). *Libro ot prihodka monastirskih* (*Либро от приходка монастирских*), inv. br. 40.
- — —. 1755b (20. jun). *Libro ot potroškov monastirskih* (*Либро от потрошковъ монастирских*), inv. br. 41.
- — —. 1746 *Libro delle terre* (*Камастар манастира Савина*), inv. br. 43.
- — —. 1750 *Libro ot Gerblja* (*Либро от Гербља*), inv. br. 46.
- — —. *Rasuti spisi* (*Расути списи*).
- AH (Arhiv Herceg-Novog). PUMA (*Političko upravni mletački arhiv* (1689–1797). [L. T. (*Libro Terminazioni*); f. (*fascicul*)].

Примљено / Received: 22. 02. 2016.

Прихваћено / Accepted: 19. 09. 2016.